

God. Titius, god.1, br. 1 (2008.), 33-52

UDK: 262.12(497.5 Skradin)“17“

726.54(497.5 Skradin)“17“

Izvorni znanstveni rad

Primljeno: 11. 12. 2008.

Prihvaćeno: 15. 12. 2008.

SKRADINSKI BISKUPI I GRAĐEVINE U PORJEČJU KRKE U 18. STOLJEĆU PREMA ARHIVSKIM SPISIMA

Sažetak: Na temelju arhivskih spisa iz tajnoga Vatikanskog arhiva i spisa iz fonda Skradinske biskupije koji se čuva u Biskupijskom arhivu u Šibeniku, autor pokušava rekonstruirati koliko su skradinski biskupi, kao vođe Crkve na tom području, pridonijeli građevinskoj djelatnosti i spomeničkoj baštini u XVIII. stoljeću. Iz analize spisa proizlazi da se stanovništvo često moralo boriti za preživljavanje, pa u takvim uvjetima nije ni moglo biti govora o raskošnijim građevinama. Ipak se grad Skradin, koji je s nekih dvjestotinjak stanovnika upravo po biskupijskom sjedištu postao gradom, razvojem trgovine kroz jedno stoljeće povećao skoro pet puta. Izgradnjom katedrale i zvonika dobila se i zaokružena arhitektonska i panoramska slika naselja. Crkve po selima bile su skromne, ali su i takve bile simbol težnje većeg duhovnog i materijalnog napretka i jedini važniji spomenici graditeljskog izričaja. Sa svojim skromnim umjetninama ujedno su podsjetnik i dio pamćenja onima koji su uz njih povezani, jer u njima otkrivaju tragove prošlosti prethodnih naraštaja.

Ključne riječi: 18. stoljeće, porječje Krke, sakralne građevine, skradinski biskupi, spomenička Baština

U članku se na temelju biskupskih izvještaja u Tajnom vatikankom arhivu, u Biskupijskom arhivu u Šibeniku i fondu Skradinske biskupije, raspravlja o prinosu skradinskih biskupa izgradnji građevina u poriječju Krke, odnosno u nekadašnjoj Skradinskoj biskupiji tijekom XVIII. stoljeća.

O burnoj povijesti poriječja Krke i naročito o Skradinu, kao istaknutom i važnom povijesnom mjestu, objavljena su brojna vrela i napisano mnogo radova. Osobito je u tomu bogat prinos iz arheologije te političke i kulturne povijesti, o čemu je objavljeno i nekoliko znanstvenih zbornika sa skupova i napisano više knjiga.¹ U skladu sa shvaćanjima o integralnoj povijesti, u novije su vrijeme proučavani mnogi detalji iz života minulih naraštaja kojima u nekadašnjim proučavanjima nije poklanjana posebna pozornost. U ovom se članku iznose neke pojedinosti o doprinosu skradinskih biskupa razvoju grada i biskupije, napose crkvenih građevina, općem dobru stanovništva dotičnoga grada i kraja na temelju spisa Tajnog vatikanskoga arhiva i arhiva Skradinske biskupije.

Kako bi se uopće moglo shvatiti prinos koji su biskupi pridonijeli građevinama u skradinskoj biskupiji, potrebno je prije svega vidjeti u kakvom su je stanju zatekli nakon obnove biskupijskoga sjedišta. Također je potrebno imati na umu da u arhivskim spisima biskupije, u prvoj polovici stoljeća, stanje nije moguće pratiti do u detalje, jer su zbog malog broja vjernika i crkvenih osoba mnoge odluke i zaključci vjerojatno donošeni samo usmeno i ostali su nezabilježeni. Dio spisa vjerojatno su biskupi čuvali osobno, jer do druge polovice stoljeća, prema izjavi Dominika Marcattija, tajnika biskupa Bečića, biskupija nije imala ni ureda ni mjesta gdje bi se spisi pohranili, a Marcatti tijekom tri i pol godine nije imao nikakva registra spisa vizitacija.²

¹ Mimoilazeći starija vrela i literaturu, navodim samo važnija vrela i studije korištena u ovom radu: *Statuta et leges civitatis Buduae, civitatis Scardoniae, et civitatis et insulae Lesinae* (ed. S. Ljubić, Monumenta historico-juridica Slavorum meridionalium, pars 1, Statuta et leges, vol. 3), Zagrabiae, 1882.-83. Novije izdanje: *Statut grada Skradina = Statuta civitatis Scardoniae* (uvodnu studiju napisao, Statut s latinskoga preveo i za tisak priredio A. Birin), Skradin, 2002.; D. FARLATI, *Illyricum sacrum*, IV, Venetiis, 1769., 9-36; *Hierarchia catholica*, napose, R. RITZLER-P.P. SEFRIN, *Hierarchia catholica medii et recentioris aevi*, V-VI, Patavii 1952.-1958.; *Schedario Garampi* (za tisak priredila J. NERALIĆ, *Priručnik za istraživanje hrvatske povijesi u Tajnom vatikanskom arhivu od ranog srednjeg vijeka do sredine XVIII. stoljeća*, I-II), Zagreb, 2000.; G. PIPERATA, *La chiesa abaziale di Scardona il XXIV maggio 1868*, Zara, 1868.; S. ZLATOVIĆ, *Franovci države presvet. Odkupitelja i hrvatski puk u Dalmaciji*, Zagreb, 1888.; M. JAŠOV, *Venecija i Srbi u Dalmaciji u XVIII veku*, Beograd, 1984.; I. BABIĆ, *Skradin i njegovo područje u prošlosti*, Skradin, 1986.; J. A. SOLDO, „Skradin pod Venecijom“, *Radovi Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Zadru*, 33 (1991.) 131-183; S. BAČIĆ, *Visovački franjevci u Skradinskoj biskupiji, pastoralno djelovanje franjevacca od dolaska Osmanlija (1522.) do danas*, Split, 1991.; K. ČVRLJAK, „Skradin i Krka u putopisnim meditacijama Lavallée - Cassasa 1782.“, *Gordogan* (Zagreb), 14 (1993.), br. 37-38; str. 134-145; K. ČVRLJAK, *Znameniti putnici u Skradinu i na Krki : povijest Skradina i Krke kroz opažanja i opise znamenitih posjetitelja*, Skradin-Zagreb, 1995.; *Sedam stoljeća Šibenske biskupije. Zbornik radova sa znanstvenog skupa Šibenska biskupija od 1298.-1998.*, Šibenik 2001.; A. JURIĆ, *Gradovi, utvrde i sakralni spomenici uz Krku i Čikolu*, Skradin, 2004.; *Simpozij Rijeka Krka i Nacionalni park "Krka"* (ur. Drago Marguš), Šibenik, 2007. Čitavi niz zbornika o franjevcima koji su bili vezani uz porječje Krke (Posilović, Babić, Knežević, Banovac), tek usputno dotiču ovu temu.

² *Arhiv Šibenske biskupije, Skradinska biskupija* (u daljnjem tekstu SB), 21, f. 19r-v. Potrebno je naglasiti da je arhivski fond, u vrijeme kad sam ga proučavao, ostao u stanju kakvo je bilo kada je

Razrušena biskupija u vrijeme turske vladavine

Nekadašnja velika biskupija ustanovljena u ranom srednjem vijeku, koja se protezala velikim dijelom kolijevke hrvatske države, s katedralom i biskupskom palačom u Skradinu,³ sa samostanima franjevac i klarisa, iz kojega je potekla i prva navodna hrvatska kanonizirana svetica,⁴ te s franjevačkim samostanom, potom opatijom u Bribiru, sjedištu moćnog Bribirskog plemena Šubića, pod udarcima bojovnika iz turske Bosne potpuno je oslabljena, a stanovništvo s njezina područja potražilo je mogućnost života izvan njezina područja, gdje su neki postali i slavni kao slikar Juraj Ćulinović, političar kardinal Juraj Utišinović ili skradinski biskup Toma Niger. Imena biskupa nisu se više spominjala kao nekoć u kraljevskim ispravama.⁵ Njihovo osiromašenje pokazuju i pristojbe koje su trebali palaćati Apostolskoj kameri, a desetljeća prije pada Skradina pod tursku vlast iznosile su svega stotinjak florena, tj. dvadeset puta manje nego obveze zagrebačkih biskupa.⁶

U ratnim sukobima kršćansko stanovništvo iz Skradina i okolice razbježalo se, izginulo ili palo u tursko ropstvo, a manjim dijelom ostalo je pod turskom vlašću.⁷ Nestalo je samostana i crkava, a u samom Skradinu gotovo i katolika. Sveta Stolica je doduše i nakon toga imenovala skradinskog biskupa, oslobodivši ga od taksenih pristojba, a 21. lipnja 1531. papa Klement VII. ujedinio je skradinsku Krčkoj biskupiji,⁸ što je potvrdio breveom i papa Pavao III.⁹ Kada je 1630. u biskupiju došao biskup fra Toma Ivković, u Skradinu je bilo samo 13 kršćanskih

dokinuta biskupija. Neki su svesci označeni prema listovima, neki prema stranicama, a neki nikako, što je dovelo do neujednačenoga navođenja i u sljedećim bilješkama. Tako uz kraticu prvim brojem označavam arhivsku signaturu sveska ili svežnja spisa, a potom navodim uobičajenu kraticu *ffolium* i redni broj lista s naznakom *r[ectio]* ili *v[erso]*, odnosno rabim hrvatsku kraticu za str[anicu], kada su u svesku označene stranice.

³ U toj palači je još 1511. skradinski biskup, Dubrovčanin Nikola Martinošić, dao odobrenje trećoredcima da mogu osnovati samostan na posjedu šibenskog plemića Petra Draganića u Sustipancu. *SB*, 2. str. 54.

⁴ Učeni povjesničar Farlati, nije poznato iz kojega izvora, pribilježio je da je Grgur IX. pridružio katalogu djevice Stanislavu, sestru bana Pavla Šubića. „[...] quae cum ad sodalitatem earumdem virginum aggregari voluisset, vitam duxit omnibus sanctimoniae notis insignem. Illam Gregorius IX. Divarum catalogo adscripserat.“ FARLATI, *Illyricum sacrum*, IV, 15.

⁵ Usp. M. SCHMITTH, *Archiepiscopi strigonienses*, I. Tyrnaviae, 1758, 197-198, 214, 221, 231-232, 246.

⁶ Usp. *Schedario Garampi*, str. 601, br. [6929], [6932], str. 602, br. [6944] i str. 902, br. [11065].

⁷ O diplomatskim pothvatima skradinskoga biskupa Tome Nigera za obranu Skradina usp. G. PRA-GA, „Resistenze europee all'imperialismo turco nei secoli XV e XVI. La difesa di Scardona nel 1522“, *Archivio storico per la Dalmazia*, 8 (1933) vol. XVI. p. 419-429.

⁸ Usp. *Hierarchia catholica*, III, 294; *Schedario Garampi*, str. 603, br. [6955].

⁹ *Schedario Garampi*, str. 603, br. [6960].

kuća. U selima na skradinskom području bilo je stotinjak kršćanskih obitelji, dok su granice biskupije naznačene prema djelokrugu visovačkih franjevaca.¹⁰ Biskupi su zbog toga stolovali izvan Skradina (tek kratko na Visovcu¹¹) i do kraja turske vladavine vršili biskupske obrede po čitavom bosanskom pašaluku, gdje i kada je zatrebalo. Grad i biskupija su stradali poglavito u vrijeme kandijskoga rata, kada su Mlečani namjerno dali porušiti naselja koja nisu mogli braniti, tako da prema biskupu fra Pavlu Posiloviću od 1642. do 1648. u biskupiji nije bilo žive duše.¹²

U kršćanskom okolišu

Nakon oslobođenja Skradina od Turaka (1684.), u ratu što se vodio između Turske i Austrije na hrvatskom sjeveru (1683.-1699.) i Venecije i Turske na jugu (1684.-1699.), visovački su franjevci blagoslovili džamiju u Skradinu i pretvorili je u crkvu, a u Skradin su doveli novo seosko stanovništvo kojemu su kratko vrijeme bili i župnici. Tu su podigli i hospicij. Kako je rat još dugo bjesnio, stanovništvo je nakon oslobođenja Skradina bilo još uvijek u ratnoj opasnosti, napose jer su se turski vojnici iz kninske tvrđave zalijetali i odvodili ljude u ropstvo, tako da su kroz samo dvije godine 1687.-89. odveli preko 120 osoba.

Još prije prestanka rata Venecija je pregovarala sa Sv. Stolicom o obnovi biskupija na područjima koje bude oslobodila od Turaka. Tako je mudro mogla upregnuti vjeru za dobrobit države i dobiti pravo imenovanja biskupa. Papa Aleksandar VIII. (bulom od 22. studenog 1690.) dao je Mletačkoj Republici da, u gradovima i mjestima koje oslobodi od Turaka u Dalmaciji i na Peloponezu, može imenovati biskupe, uz uvjet da preuzme troškove oko podizanja biskupijskih sjedišta i uzdržavanja biskupa i kaptola.¹³

¹⁰ Archivio Segreto Vaticano, Relationes visitationum ad limina, Scardonensis (nadalje: ASV, Scard.) 1630.

¹¹ Tako se naslovni skradinski biskup fra Antun Jurjević zadržao mjesec dana na Visovcu. Usp. ASV, Scard. 1624.

¹² ASV, Scard. 1648. "Io son restato senza nulla; essendo mio vescovato destrutto e mandato in mal hora dalla Serenissima Republica Veneta, abrasate le città, li villaggi dove non si trova per adesso in tutto quell vescovato una persona vivente, e già sono sei anni che questa ruina è stata di quel vescovato di Scardona [...]".

¹³ SB, 21, f. 99v-101r; 25, f. 43-45.

Gospodarsko stanje i prihodi

Koristeći se pravom imenovanja biskupa, Senat je 7. ožujka 1695. imenovao za skradinskog biskupa zadarskog svećenika Grgura Civallelija,¹⁴ a za makarskog biskupa Nikolu Bijankovića, određivši im posebnim dekretom po 1000 dukata troškove za uzdržavanje, i zatražio od pape da ih potvrdi. Posebna kongregacija kardinala ispitala je zahtjev i predložila papi Inocentu XII. kandidate s preporukom da Republika pojedinom biskupu osigura 1500 dukata za uzdržavanje, arhidakonima 200, kanonicima po 100 te 20 za stan i hranu, četvorici prezbitera po 50 dukata i četvorici klerika po 25 dukata, dok traje rat protiv Turaka, a poslije rata toliko zemljišta koliko odgovara navedenoj svoti,¹⁵ što je Senat 1697. i prihvatio.¹⁶ Sljedeće godine ustanovljena je dužnost arhidakona za svaku katedralu, s dvostrukom kanoničkom pristojbom.¹⁷

Nakon što se Venecija obvezala i dodijelila biskupima i kaptolima prihode za uzdržavanje, 11. svibnja 1697. dodijelila im je katedrale i prebivališta. Rim je 19. prosinca 1698. potvrdio Civallelija za skradinskoga biskupa i odredio mu pristojbu u iznosu od 143 i 1/3 florena.¹⁸ Posvećen je za biskupa 24. svibnja 1799. i zaposjeo biskupsku stolicu 18. lipnja 1700., na kojoj je ostao do smrti 1713.

Bio je to prvi skradinski biskup koji je svečano ušao u Skradin nakon oslobođanja od Turaka. A Skradinjani su biskupe dočekivali svečano, što se može zaključiti iz opisa svečanog ulaska kasnijega biskupa Pasqualiga, koji je jahao na konju u pratnji do mjesta gdje ga je čekalo biskupsko misno ruho, a odatle je krenuo u povorci pod nebnicom koju su nosili gradski plemići. Putem mu se klicalo i recitalo pjesme.¹⁹

Skradin je, dade se saznati iz biskupova opisa, našao u ruševinama. Od 300 nekadašnjih muslimanskih kuća ostale su samo zidine. Četrdesetak kuća bilo je pokriveno drvenim krovom, a djelomice ševarom, a u njima je boravilo oko 180 stanovnika, od kojih dvadesetak pravoslavaca.²⁰ Ostaci nekadašnje katedrale i

¹⁴ Tu godinu navodi Farlati. Prema prijepisu izvještaja istog Civallelija u skradinskom biskupskom arhivu (SB, 2, str. 61), izabran je za biskupa 1694.

¹⁵ SB, 25, f. 46r-v. u povjerenstvu su bili kardinali: Spada, Panciacici, Albani, Giacometti i Passionei.

¹⁶ SB, 2, str. 32-35; 25, f. 46. Od toga je trebalo dati pristojbu rimskoj kuriji prilikom imenovanja 143 1/3 florena.

¹⁷ SB, 2, str. 32-35;

¹⁸ *Hierarchia catholica*, V, 346; *Schedario Garampi*, 6971 i 6972.

¹⁹ Opis svečanog ulaska biskupa Pasqualiga u SB, 25, f. 12r-14v.

²⁰ SB, 2, str. 61; FARLATI, *Illyricum sacrum*, IV, 30. Tu brojku u vrijeme svoga prethodnika spominje i Matej Ivanišević u svom izvještaju ad limina (ASV, Scardon. 1720). Prema jednoj statistici od 30. listopada 1718., grad je imao 84 katoličke obitelji, u kojima je živjelo 307 osoba, i 18 pravoslavnih obitelji u kojima je bilo 84 osobe. U dva desetljeća grad se, dakle, povećao za polovicu stanovništva. U gradu je 47 kuća bilo pokriveno ciglom kanalicom, 63 pokrivene šindrom, 22 pokrivene šašom ili ševarom, a ostale, a takvih je bilo najviše, kamenim pločama. Pojedina je obitelj imala dvije do tri kuće. SB, sv. 1. str. 289; FARLATI, *Illyricum sacrum*, IV, 33.

biskupske palače nalazili su se usred grada, uz gradski trg. Uz njih je bila kapela, vjerojatno ona ista što su je franjevci od muslimanske mošeje pretvorili u crkvu Bogorodice i sv. Franje.

Premda je Mletačka Republika poklonila crkvi ruho i mamještaj,²¹ u takvu stanju nije bilo jednostavno urediti novu biskupiju. U ispravi kojom je mletački senat dodijelio biskupu katedrelnu crkvu i palaču naznačeno je kako se biskupu daje za stan "velika kuća uz rijeku".²² Biskupu se međutim stan, koji mu je pripremio skradinski guverner Kazimir Vrančić, učinio preskromnim. Kad je pokušao preurediti još jednu zidinu došao je u sukob sa šibenskim plemićem Nikolom Divnićem, koji je tvrdio kako je ta zidina pripala njegovim rođacima.²³

Granice biskupije nisu bile poznate. U takvim prilikama i dotadašnji župnici, a bilo ih je samo trojica u čitavoj biskupiji, snalazili su se onako kako su umjeli, pa se biskupu činilo da samo stvaraju nered. Stanovništvo u biskupiji bilo je malobrojno; biskup navodi usve 1900 duša, od kojih 550 pravoslavnih. No, i na tom području je bilo problema oko granica biskupije jer je biskup, oslanjajući se na spise splitskoga sabora iz 1185., pokušao protegnuti granice na područja koja su tada držali drugi biskupi. Tako je ninski kaptol uz pomoć svjetovne vlasti protjerao fra Juru Laću kada ga je biskup poslao za dušobrižnika u Bukovicu.²⁴

Ni pitanje prihoda nije bilo uređeno do kraja. Umjesto novčanih pristojbi Mletačka je Republika dodijelila biskupiji pravo na ubiranje desetine od prihoda na nekih 1400 hektara zemljišta u Skradinskom polju, Kovačeviću, Sonkoviću, Vaćanima, Bratiškovcima, Rupama, Dubravicama i Velikoj glavi, što je bilo uređeno različitim odredbama.²⁵ Pravila o davanju desetine dogovarana su kroz čitavo desetljeće. Uglavnom su bila istovjetna s pravilima o desetini za državno zemljište, samo što su težaci koji su obrađivali zemljište trebali plaćati deseti-

²¹ Ruho za biskupa i svećenike u svim liturgijskim bojama, srebrni biskupski štap s mitrama i ostalim potrebnim za biskupsku službu, kružna srebrna pokaznica u obliku zraka sunca, srebrna kadionica, srebrna piksida iznutra pozlaćena, drveno svetohranšte, tri srebrna kaleža i tri posudice za sveta ulja i dr. FARLATI, *Illyricum sacrum*, IV, 30.

²² "A Scardona pure in cacathe(dra)le la chiesa della Madonna e S. Francesco contigua alla piazza in habitatione del prelato la casa grande vicino al fiume." SB, 2, str. 48.

²³ SB, 2, str. 61-62.

²⁴ Civalelli je naime 14. srpnja 1703. imenovao Laću župnikom sela: Radoljice, Popović, Medvida, Nunić, Ervenik i Braška, koje biskup navodi kako mu pripadaju od starine ("nobis antiquo iure spectantium"), ali se Laći nakon osam mjeseci opro serdar Gvozden na nagovor tadanjeg generalnog vikara u Ninu. Usp. SB, 2, str. 50. Problem granica se potezao nekoliko godina, dok ga konačno 1708. nisu riješile mletačke vlasti. Usp. BAČIĆ, *Visovački franjevci*, 14-15.

²⁵ Biskupu je pripadalo desetina s 2250 padovanskih kanapa, a kaptolu 1575,1/4 padovanskih kanapa. Padovanski kanap prema *Raccolta degli usi della provincia di Padova*, Padova, 2002., ima 3862,57 m², a prema *Istruzione popolare sui pesi e sulle misure in Dalmazia*, Zara 1858, u Dalmaciji se računao 3656 m². To bi značilo da je biskupu pripadala desetina s 822,6 ha, a kaptolu s 575,9 ha.

nu biskupskoj crkvi umjesto državi. Prema tome, tu desetinu treba razlikovati od crkvene desetine koja se na Staroj stečevini davala od prihoda s vlastitog zemljišta. Biskupija nije mogla oduzeti ta zemljišta težacima ukoliko su ih uredno obrađivali i plaćali desetinu. Samo kad je izumrla muška loza koja je obrađivala dotično zemljište, ili ako se odrekla tog zemljišta, zemljište se moglo dati u zakup drugome uz iste uvjete, tj. one uz koje je zemljište davala i mletačka država. Težaci nisu mogli raspolagati zemljištem bez dopuštenja biskupa odnosno prebendara. Ako težaci nisu uredno obrađivali zemlju, mogla im se oduzeti i dati drugome. Šume i gajevi pripadali su na uživanje svim težacima zajedno.²⁶

Prihodi od desetine zbog slabih ljetina bili su međutim dosta mršavi. Čak je bilo godina u kojima su ljetine bile nedovoljne za preživljavanje.²⁷ U tim su godinama dolazili prosjaci i iz drugih krajeva i prosjačili po biskupiji, osobito kod mlinara na Skradinskom buku.²⁸ Težaci, i sami siromašni, nastojali su i za sebe izvući što veću korist. Kako bi im se rad isplatio, svake druge godine ostavljali su zemlje na ugaru, a one slabije zemlje obrađivali su tek svake treće ili četvrte godine. Da se radilo i o vlastitom interesu pokazuje činjenica što harambaše i ti težaci nisu dopuštali obrađivanje zemlje obiteljima koje su Turci opljačkali, pa su vjerojatno bili spremni obrađivati zemlje češće i uz veća davanja. Kada se radilo o zajedničkom korištenju imanja, kao što su pašnjaci i šume, trebalo je pregovorati sa stanovništvom. Prema ugovoru između biskupije, s jedne strane, te seoskih glavara i serdara Milana Pavasovića, s druge strane, svaka je kuća trebala donijeti biskupskoj mensi tovar drva za ogrijev, a prema odredbi šibenskoga i skradinskoga kneza, koju je kasnije odobrio i generalni providur Alvis Mocenigo, nitko nije mogao prodavati vino dok se ne proda vino biskupske mense. Uza sve to prihodi su bili uvijek nedostatni, a prema svjedočenju serdara Milana Pavasovića, koji je iznajmljivao biskupske prihode, biskup kroz tri do četiri godine nije imao više od 120 cekina prihoda, što su posvjedočili serdar Lazar Vujinović i harambaša Petar

²⁶ SB, 2, f. 32-48; 74. f. 216-217.

²⁷ Posebno su u tom pogledu bile teške godine 1754. i 1783. kada su seljaci već do polovice zime velikim dijelom potrošili sve živežne namirnice, čak i one koje su bile rezervirane za sjetvu. Godine 1754. lišanski župnik fra Gabrijel Brajković tražio je 22. veljače dopuštenje za kapetana Dumplančića da tijekom korizme može jesti mliječne proizvode, navodeći da će više osoba zbog nedostatka hrane jesti i meso. SB, 16, f. 67. Godine 1783. čini se da je glad posebno pogodila sela Sonković, Bratiškovce, Vačane, Rupe i Dubrvice, jer je biskup Trevizan već u veljači preporučio generalnom providuru Paolu Bolduu glavare tih sela da im udijeli pomoć u žitu za sjetvu. U veljači je poslao župnicima okružnicu prema kojoj su župnici trebali priopćiti župljanima da zbog jasnog i bijednog stanja i nestašice kruha i najosnovnije hrane kroz sve dane u korizmi mogu jesti sve vrste mesa do kojih mogu doći. Crkvene osobe, vojnici i bolje stojeće osobe ipak su bile dužne opsluživati nemrs u neke dane. Oba dokumenta datirana su godinom 1782. m.v., što za razdoblje do 25. ožujka odgovara 1783. godini prema današnjem računanju. SB, 44, f. 38; 48, f. 9v-10r.

²⁸ SB, 48, f. 1v-2r

Marojević.²⁹ Kasnije je biskupska mensa dobila i pravo ribolova u četiri uvale rijeke Krke kod Skradina.³⁰

Našavši se u teškim prilikama Civalelli je pokušao srediti ono čime je raspolagao. Donio je pravilnik o kaptolu i kleru u obavljanju službe. Pastoralnu službu su na području biskupije, osim samoga Skradina, obavljali franjevci. Župničku službu u gradu vršio je kaptol prema biskupovoj odredbi, tj kanonici naizmjenično, a ostali su pomagali pri vjerskoj pouci.³¹ Potrebno je ipak naglasiti da je skradinski kler imao više ceremonijalnu ulogu, kao biskupova pratnja, nego pastoralno djelovanje među nekih dvjestotinjak vjernika, pa se od tih dvjestotinjak vjernika nisu mogli ni uzdržavati. To ceremonijalno obilježje je vidljivo i u brojnim ređenjima za svećenike, osobito franjevce koji su odsjedali na obližnjem Visovcu.³²

Biskupi i građevine u Skradinu

Crkva koju je biskup dobio za katedralu bila je malena, slabo opremljena i nije imala nikakvih prihoda osim milostinje.³³ Kamenica za blagoslovljenu vodu nalazila se izvan crkve. Imala je jednu ispovjedaonicu, i to otvorenu, tako da su u nju mogli sjesti i vjernici. Glavni oltar i svetohranište bili su drveni, ispod su se nalazili grobovi, a sav ostali namještaj bio je veoma skroman. Premda je Skradin imao malo vjernika, oni su je u potpunosti ispunjali. Štoviše, kada bi došli vjernici

²⁹ SB, 2, str. 42-43, 58 i 78.

³⁰ SB, 13, f. 383-384. Isprave navode imena: "Caralinica, Borilovazza [Borcilovazza], Plestinizza e Tamaris". Godine 1810. francuska vlast dokinula je crkvenu desetinu i nakon duže prepiske desetinu skradinske biskupije zamijenila novčanim iznosom. SB, 74, f. 216V-217v; 75, f. 37-40, 46v-48r.

³¹ "Cura animarum totius civitatis penes capitulum sit; et singuli canonici ad nutum ordinarii munus parochi vicissim exerceant" (SB, I, 31v). Četiri mansionara dužna su bila pomagati župniku u dušobrižničkim poslovima i poučavanju u vjeri. Dva klerika su, osim dužnosti koje su spadale na više klerike (služenje mise, održavanje sakristije, zvonjenje), trebala poučavati djecu u vjeronauku, redati djecu za procesije i u ophodu pjevati litanije na hrvatskom jeziku (f. 32r-33r).

³² Franjevci su, naime, dobivali ispravu o prikladnosti za ređenje (litterae dimissoriae) i mogli su za to tražiti biskupe gdje im je bilo zgodnije. U Skradinu je prvih godina obavljeno mnogo ređenja iz zadarske i bosanske franjevačke provincije, ali i neka iz ostalih biskupija. Usp. SB, I, f. 76r, 80r, 107r; 5, f. 223-377.

³³ Prema izvještaju biskupa Civalellija, od katedrale su ostali samo ostaci. Bila je pokrivena samo crkva preuređena od muslimanske džamije (SB, 2, str. 61). Prema biskupu Ivaniševiću, koji je poslije obavljenog pohoda dao izmjeriti crkvu, ona je bila 11 lakata duga i 8 široka. Sakristija je bila četiri lakta duga i 3 široka. (SB, 2, Inventar katedrale 1, f. 1-3; ASV, Scardon. 1720). Mletački lakat bio je različit za vunu i svilu. Lakat za vunu bio je 0,684 m a za svilu 0,639 m. Šibenski lakat iznosio je 0,60845 m. To bi značilo da crkva nije bila duga ni 8 metara. Usp. također, FARLATI, *Illyricum sacrum*, IV, 30; A. JURIC, *Gradovi, utvrde i sakralni spomenici uz Krku i Čikolu*, Matica hrvatska Skradin, Skradin, 2004., str. 190-194.).

iz okolnih sela, jedva ih je jedna trećina mogla stati u crkvu. Muškarci, žene i klerici nisu u njoj mogli biti odijeljeni kako je to uobičajeno u većim crkvama, a vjernici su, tražeći mjesto, često pomicali sjedala za svećenike.

Hrvatski povjesničari i kronolozi, nakon Farlatija, poslije Civaletlijeve smrti (1713.) navode šibenskoga svećenika Ivana Vidovića kao Civaletlijeva nasljednika. On je, čini se, i bio izabran od mletačkoga senata, ali ga je papa postavio u Trogirsku biskupiju.³⁴ U vrijeme ispražnjene biskupske stolice, Giovanni Battista Monticelli predložio je 1714. mletačkim vlastima da bi katedrali trebalo doznačiti prihode i povećati je četiri puta u dužinu i tri puta u širinu, te u njoj izraditi šest kapela i sedam oltara. No, iz završetka njegova pisma moglo se zaključiti kako bi samo glavni oltar od mramora bio velik uspjeh.³⁵ Poslije toga crkva je providena mnogim potrepštinama, a dobila je i neke zavjetne darove, no nije proširena niti je izrađen kameni oltar, kako se može vidjeti iz opisa vizitacije koju je 1721. izvršio generalni vikar Mate Miočević.³⁶

Bračanin, skradinski biskup Nikola Tomašić (1722.-1732.) nije puno uspio oko izgradnje katedrale. Milostinja na koju je pozivao za izgradnju katedrale nije se od siromašnoga stanovništva mogla očekivati u većem iznosu.³⁷ Dva oltara koja spominje u svom izvještaju vjerojatno su isti što ih ranije spominje Miočević, a isto se može reći o opremljenosti crkve koja je, prema Tomašiću, bila dolična.³⁸ Zvonik sa tri zvona³⁹ navjerojatnije je bio slabo građen, jer će kasnije biti zamijenjen novim, no Tomašić ga je smatrao vrijednim istaknuti u opisu građevina.

³⁴ Arhivi Rimske kurije ne spominju Vidovića kao skradinskog biskupa, već navode kako je na biskupsku stolicu ispražnjenu smrću biskupa Mateja imenovan Nikola Tomašić. Usp. *Hierarchia catholica*, V, 346; *Schedario Garampi*, II, [6974]. Vidović nije premješten u Trogir kao biskup Skradina, već je biran kao šibenski svećenik za trogirskog biskupa. Usp. *Hierarchia catholica*, V, 384; *Schedario Garampi*, II, [8901].

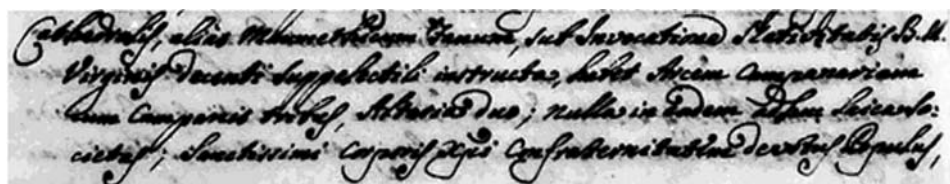
³⁵ SB, 2, prilog, Inventar katedrale, 2. f. 5v. "La devo avertire che la chiesa è tanto augusta, che li secolari, le donne i religiosi si mescolano assieme, cosa indecente; onde vostra signoria illustrissima deve far sapere a Sua Ser(eni)tà acciò soministri per farla 4 volte più lunga e larga 3 volte più con sue sei capelle, cioè 3 per parte, che con altar maggiore saranno sette altari".

³⁶ SB, 8, f. 55r-57r. Miočevićeva vizitacija veoma je važna zbog inventara umjetnina koje su se tada nalazile u katedrali. Stanku Bačiću, koji često navodi ovu vizitaciju, potkrala se pogreška, pa uz spomen crkava vizitaciju pripisuje biskupu, iako se iz njegova redosljeda skradinskih biskupa može vidjeti kako je skradinska biskupska stolica spomenute 1721. godine bila ispražnjena. Usp. BAČIĆ, *Visovački franjevci*, 243.

³⁷ Jedna njegova pozivna okružnica iz 1730. sačuvana je u spisima, SB, 3, f. 72v; 235-253.

³⁸ ASV, Scardon., 1725. U Archivio di Stato di Venezia, Provveditori sopra monasteri, busta 120 [fasc. Zara], sačuvani su spisi koji svjedoče kako je prema odredbi mletačkoga senata od 4. listopada 1724. Magistrat nad samostanima dao skradinskoj katedrali među ostalim dva kaleža sa stalkom od mjedi i kupom od srebra, dvije srebrne patene i jednu srebrnu piksidu. Tu je ujedno i prijepis popisa predmeta koje je Tomašić primio od Magistrata. Busta 135. sadrži: "Nota della spesa che ne verrà a proveder la sottoscritta robba per la chiesa di Scardona" datirana 17. prosinca 1731.

³⁹ ASV, Scardon., 1725.

Sl.1 Biskup Tomašić o skradinskoj katedrali (ASV, Scardon. 1725.)

Njegov nasljednik, Mlečanin biskup Bragadin, imao je veći utjecaj na mletački senat, pa je mogao više i učiniti za katedralu⁴⁰. No, ni on zbog zdravstvenih i gospodarskih prilika⁴¹ nije uspio dovršiti izgradnju. Uz novčanu pomoć Republike i milostinju stanovništva, uz velike napore uspio je privesti izgradnju od temelja do krova, ali je malo kasnije, zbog slabe gradnje, pao krov i veoma stradali zidovi, pa se, prema pisanju Dominika Markottija, tajnika biskupa Antuna Bečića, pričalo kako je biskup zbog toga i umro od tuge.

Učeni Budvanin Antun Bečić, koji je kao nikopoljski biskup postao član rimske Arkadije pod imenom Mistargo Macedonico,⁴² u kratko vrijeme svoga biskupovanja u Skradinu (1754.-1759.), preko svojih prijatelja, posebno moćne mletačke obitelji Rezonico, napose padovanskoga biskupa kardinala Karla Rezonica, kasnijeg pape, ishodio je brzi nastavak izgradnje katedrale.⁴³

Priredivši potrebno, 1755. započela je izgradnja. Prokuratori gradnje bili su plemić Josip Mercati i građanin Jakov Toni. Nesigurni su temelji utvrđeni, posebno kod bočnih vrata, izgrađeni poptornji, utvrđeni zidovi i u njih ugrađene 8 željeznih zatega, međusobno povezanih, od kojih je ostala vidljiva jedino ona na slavloluuku o koju su kasnije obješene svjetiljke. Na štukiranom stropu izrađena je osmerokutna slika uznesenja Blažene Djevice Marije na nebo s Presvetim Trojstvom i anđelima u slavi. Na drugoj slici su bili sv. Jeronim i sv. Franjo, suzaštitnici grada. Za obje slike se brinuo spomenuti Josip Mercati. Kad je katedrala dogotovljena i popločana 1757., Bečić je u Veneciji isposlovao od Senata 200 cekina da ih može potrošiti za ono što mu se učini najpotrebnijim. Utrošio ih je za mramorni glavni oltar i tabernakul te izradu posvetnih križeva, a od ostatka je nabavio jedno zvono. Isti je biskup na vlastiti trošak dao izgraditi mramorni oltar na čast Gospe

⁴⁰ ASV, Scardon., 1735. Bragadinov opis oltara i zvonika katedrale doslovno je prepisan iz Tomašićeva izvještaja.

⁴¹ O tim prilikama biskup Bragadin piše u svom izvještaju ad limina: "Postremo enim hoc trienio ab aeris pernicioza uicissitudine nedum hominibus, animalibus insuper uictum ablatum universa paene provintia, meaque potissimum dioecesis passa est". ASV, Scardon., 1750.

⁴² Usp. o njemu E. Pal[anović], „Bečić, Antun“, *Hrvatski biografski leksikon*, 1, Zagreb, 1983., 572. Pretpostavku da bi Bečić mogao biti član arkadije dokazuju izvorna članska iskaznica na početku 19. sveska u fondu Arhiva Skradinske biskupije (bez folijacije).

⁴³ Bečić u svom izvještaju 1754. piše da crkva još nije dovršena ASV, Scardon., 1734.

Karmelske.⁴⁴ Manji troškovi pokrivali su se prihodima od milostinje i od prodaje mjesta za grobove⁴⁵, koji su se u to vrijeme još radili u crkvama.

Nakon što je dovršena katedrala, pokazalo se kako je sakristija vrlo trošna i neprikladna za čuvanje crkvenih predmeta, pa su oni prenešeni u crkvu. Novi skradinski biskup Dominik Pasqualigo (1760.-1766.), uputio je 1760. molbu za pomoć providuru Francescu Diedu u Zadru. Vrijeme je prolazilo, pa se biskup sljedeće godine ponovno obratio molbom, a providur je, koliko je poznato, tek 1764. poslao 25 cekina.⁴⁶

Usprkos povremenim epidemijama, pa i smrtnosti, osobito u ljetnim mjesecima kada je povišena temperatura omogućavala razmnožavanje malaričnih komaraca, grad se naglo povećavao priraštajem i naseljavanjem novoga stanovništva koje je u njemu, baveći se trgovinom, nalazilo sredstva za život.⁴⁷ Prema popisu iz 1761. grad je imao 125 katoličkih kuća sa 620 stanovnika i 63 pravoslavne kuće s 272 stanovnika,⁴⁸ a to je značilo da se u šezdeset godina povećao barem četiri i pol puta. Sakralne građevine su zadovoljavale osnovne potrebe stanovništva, pa se novi biskup Trevizan, prema Kristovim rječima „liječite bolesne“, ozbiljno stavio da bi pomogao stanovništvu i u zdravstvenom pogledu. Na njegov poticaj skradinsko je stanovništvo uz državnu pomoć uspjelo regulirati potoke koji su se razlijevali po polju i stvarali močvare, te se popravilo i zdravstveno stanje. Smrtnost se smanjila, stanovništvo se povećavalo prirodnim priraštajem i doseljavanjem novoga. Nastajale su nove tvrtke i porasla trgovina. Stara je tržnica postala premalena te je predstavljala opasnost od zaraze, pa je zbog toga projektirana nova tržnica (bazana). Ova je, međutim, izgrađena tako da je zapriječila protok vode koja se slijevala s okolnih brežuljaka i stvarala nezdravu močvaru iz koje su komarci prenosili smrt po gradu. Prema jednoj biskupovoj izjavi iz 1671., nakon izgradnje tržnice u gradu se smanjio broj preko 500 osoba, jer su neki umrli, a neki od straha iselili, što se za mali Skradin čini gotovo nevjerojatnim. Za

⁴⁴ SB, 21, f. 5-11. O izgradnji svjedoči natpis koji je Bečić dao postaviti nad glavnim vratima katedrale a ovdje ga navodim prema arhivskom spisu: Deo Optimo Maximo. In honorem Nativitatis Betae Virginis Mariae, Venetae Reipublicae aere a solo restitutum templum, Antonius Becich pontifex Scardonensis optime meritis rite dicavit XVI Kalendas Maii MDCCCLVIII eiusque anniversarium cum indulgentia VIII Idus Iulii quotannis fieri decrevit.

⁴⁵ Pravo davanja lokacije za grob u katedrali pripadalo je biskupu. Tako je npr. Jerka udova Jakova Valvassore dala crkvi za pravo ukopa 100 lira. Usp. SB, 21, f. 12v.

⁴⁶ SB, 25, f. 16v-17r, 22v, 29v.

⁴⁷ Mletačke vlasti su više puta poduzimale sigurnosne korake u zdravstvenoj zaštiti stanovništva. Tako je 1731. izvanredni providur za zdravstvo Simone Contarini, sumnjajući da se po kućama čuva zaražena trgovačka roba, molio biskupa Tomašića da potakne župnike i ostale franjevece da bi, od kuće do kuće, nagovarali one koji takvu robu posjeduju da je predaju u lazaret na raskuživanje. Ujedno je opominjao da se ne ljube i ne grle tjelesa pokojnika jer se tako prenosi zaraza. SB, 3, f. 318.

⁴⁸ SB, 25, f. 171v-172r.

izgradnju tržnice biskup je ponudio Poljanu sv. Jeronima, a plemstvo je, s klerom i osmoricom trgovaca, koji su držali trgovinu s Bosnom, bilo spremno preuzeti troškove premještanja tržnice.⁴⁹

Uz to su Skradinjani željeli izgraditi i zvonik, jer biti grad i biskupsko sjedište bez pravoga zvonika, gotovo im se činilo sramotnim. Mate Jurić pok. Ivana zatražio je u ime prokuratora katedrale Bože Šiška i Josipa Klarića dopuštenje za gradnju. Prema nacrtu koji su priložili, biskup Trevizan im je 19. VII. 1781. to i dopustio,⁵⁰ a nešto više od godinu dana kasnije, 23. listopada 1782., započeli su i radovi na podizanju zvonika, u čije su temelje ugrađene moći sv. Deodata i sv. Defendenta,⁵¹ s čime je grad dobio zaokruženu sakralnu arhitektonsku cjelinu.⁵² Pod kraj svoga biskupovanja Trevizan je ostavio katedralu kakva se očuvala uglavnom do novijega vremena.⁵³

Sakralne građevine po selima

Slijedeći shvaćanje teologije vojujuće, trpeće i slavne Crkve, seoske su bogoštovne građevine nekoć građene najčešće usred groblja. Iz vizitacija se zapaža kako su groblja bila često neograđena i po njima su hodale domaće životinje u potrazi za hranom, a na drugima je raslo trnje i drača. Crkve su općenito bile trošne. Iz vizitacija je vidljivo da su neke preživjele turska vremena barem kao zidine. Seljani su ih jedva ili nikako mogli uzdržavati. Siromaštvo se zapažalo na svakom koraku. Ono je pratilo vjernike čitavo stoljeće, pa se župnici i biskupi katkada tuže da su crkve više spilje nego crkve.⁵⁴

U Dubravicama, Rupama i Banjevcima kao posuda za blagoslovljenu vodu rabila se kroz XVIII. stoljeće bukara. U Dubravicama su čak i dva svjećenjaka bila kamena, i prema zapisu u vizitaciji teško izobličena, pa je biskup Matej Ivanišević odredio da se uklone. U toj je crkvi zid uz oltar bio oslikan svetačkim slikama koje su se istom biskupu činile nečednima, pa ih je također dao ukloniti.⁵⁵ Crkva sv. Bartolomeja u Ždrapnju, gdje je kasnije otkriven Branimirov natpis, bila je

⁴⁹ SB, 48, f. 74r-75v, 82v-84r.

⁵⁰ SB, 32 (bez folijacije).

⁵¹ Temelji su postavljeni u 21 sat po računanju vremena u Dalmaciji, što bi odgovaralo današnjem računanju oko 2 sata popodne.

⁵² Vrijedno je pribilježiti također da je nešto kasnije, 4. rujna 1788., kanonik Giovanni Altei darovao mali tron za izlaganje pokaznice s Presvetim. SB, 48, f. 84v.

⁵³ ASV, Scardon., 1793.

⁵⁴ SB, 44, bez folijacije, Lišane 10. IX. 1796.

⁵⁵ SB, 2, p. 239. n. 8. "Visitavit eccelsiam totam et inveniens aliquos imagines sanctorum indecenti forma super murum pictas, prope altare positas, ordinavit ut eas deleantur." Tu je biskup također dao ukloniti i franjevački grb, kako se on ne bi tumačio kao vlasničko obilježje.

potpuno ruševna. Biskup Ivanišević je zahtijevao da se barem popravi krov kako bi se u njoj mogla govoriti misa.⁵⁶ No, i u kasnijoj se vizitaciji, koju je 1723. obavio biskup Nikola Tomašić, navodi se da je razotkrivena i napola razrušena, a oltarna mensa razbijena u dva dijela.⁵⁷

Oltari su u nekima crkvama bili kameni, a u drugima drveni. Redovito su bili ukrašeni jednostavnim antipendijima od svile, a ponegdje su antipendiji bili i drveni (Krković⁵⁸ Banjevci,⁵⁹ Lišane⁶⁰ Podgrebača⁶¹, dok je u Dubravicama drveni oltar ostao i kasnije⁶²). U nekim crkvama su na oltarima bile oltarne slike o čijim umjetničkim vrijednostima vizitacije ne donose prosudbu, ali se uvijek navode zavjetni darovi skoro u svim crkvama,⁶³ među kojima se napose ističu srebrne krune. Deset takvih srebrnih kruna spominje se nad glavama svetaca na oltarnoj pali u crkvi sv. Mihovila u Lišanima i jedna u crkvi sv. Petra u Polači, koju je također posluživao lišanski župnik.⁶⁴ Oltarna pala nalazila se i u crkvi sv. Jurja u Rupama. Prilikom posjeta biskupa Ivaniševića bilježi se da je oštećena. A na njoj su prikazani Bogorodica, sv. Jure i sv. Franjo. Srebrne krune koje se spominju vjerojatno su ukras nad glavama svetaca.⁶⁵ Zanimljivo je pripomenuti da se u Dubravicama spominju oltarna pala sv. Katarine i Bogorodičina s četiri srebrne krune⁶⁶, a ne spominje mali barokni kip sv. Katarine⁶⁷ na kojem je vjerojatno stajala jedna od srebrnih kruna. Oltarna pala s likovima sv. Katarine, sv. Vida i sv. Uršule s tri srebrne krune navodi se kao vrijedna, a druge su oštećene od vlage.⁶⁸ I zapuštena crkva u Vaćanima imala je oltarnu palu.⁶⁹ Čak je i u crkvi sv. Ivana na Bribirskoj glavici bio kameni oltar na kojem je stajala oltarna slika spomenutoga sveca.⁷⁰ Župna crkva u Podgrebači bila je toliko u ruševnom stanju da je iz nje trebalo prenijeti i oltarnu palu u crkvu sv. Nikole.⁷¹

⁵⁶ SB, 2, str. 256.

⁵⁷ SB, 4, f. 5r.

⁵⁸ SB, 4, f. 3v.

⁵⁹ SB, 4, f. 23v.

⁶⁰ SB, 4, f. 30v

⁶¹ SB, 4, f. 43r. Umjesto sadašnjega naziva Podrebac ostavljam povijesni naziv Podgrebača, kako je pisano u vrelima, jer podsjeća na grobnu crkvu od koje je naziv vjerojatno i nastao.

⁶² [J. A. SOLDÓ], *Franjevačka provincija Presvetoga Otkupitelja* (Šematizam), Split, 1979., 84.

⁶³ Usp. SB, 4, 1-43.

⁶⁴ SB, 4, f. 30v.

⁶⁵ SB, 2, f. 247. 4, f. 40v; 8. f. 67r.

⁶⁶ SB, 4, f. 43r.

⁶⁷ Usp. [SOLDÓ], *Franjevačka provincija*, 84.

⁶⁸ SB, 8, f. 67r.

⁶⁹ SB, 8, f. 66r.

⁷⁰ SB, 8, f. 65.

⁷¹ SB, 25, f. 156. O crkvi usp. BAČIĆ, *Visovački franjevci*, 125-126.

Opatijsku crkvu sv. Ivana na Bribiru, koja nije imala nikakvih prihoda, pokrivali su vjernici svojim milodarima. No, vrata su crkve bila otvorena, pa su u nju mogle ulaziti i životinje, a prema generalnom providuru Francescu Grimaniju, čini se da su ih ponekad i sami pastiri tu sklanjali, zbog čega je generalni vikar Miočević odredio da se vrata zaključavaju.⁷² Uz tu su crkvu još stajale ruševine crkve koju su nazivali crkvom Sv. Stjepana, a vizitator je držao da bi mogla biti ostatak nekadašnje franjevačke crkve.⁷³ Premda su opati tražili od države sredstava za popravak crkve u Bribiru, država se odlučila 1724. prenijeti oltar u skradinsku katedralu, za što je šibenska komuna trabala izdvojiti 50 cekina.⁷⁴ Za obnovu crkve zauzeo se napose biskup Bečić, pokušavajući isposlovati novac od Mletačke Republike ili barem dobiti prihode od desetine sela Lišane,⁷⁵ no crkvicu je Republika prepustila na to područje naseljenim pravoslavicima.

Neke ruševne crkve ili kapele popravljali su i bogatiji vjernici. Tako je Šibenčanin Nikola Divnić (Difnico), zapovjednik mletačke konjice, obnovio i, čini se, produžio ruševnu crkvicu Sv. Martina u Plastovu, koja je prema njegovu zaštitniku preimenovana u crkvicu Sv. Nikole. On je dao izraditi i oltarnu palu sa slikom Bogorodice, sv. Nikole i sv. Ante Padovanskoga, no već dvadesetih godina XVIII. stoljeća crkvice je bila zapuštena a krov oštećen.⁷⁶ U XIX. stoljeću oltarna pala je zamijenjena slikom sv. Nikole od Ivana Skvarčine.⁷⁷

Uz biskupovo dopuštenje ili bez njega, ali svakako uz njegov predmnijevani pristanak, vjerojatno su vjernici u suradnji s nekim franjevcem i u Ostrovici preuredili muslimanski molitveni prostor za crkvu. Još dvadesetih godina taj je prostor bio prekriven slamnatim krovom a Martin Lukas i Martin Alberti obećali su ga prekriti pločom,⁷⁸ što su vjerojatno i učinili jer, sedamdesetak godina kasnije, potkraj stoljeća, biskup Trevizan ističe kako je crkva dobro opskrbljena i hvali zbog toga vlasnika Filipa Lukasa.⁷⁹

Četrdesetih godina XVIII. stoljeća gospodarsko se stanje nešto popravilo. Počele su bolje raditi i mlinice na Skradinskom buku, pa su se počele graditi i nove crkve. Tako je 1746. providur Giacomo Boldù dao dopuštenje skradinskim

⁷² SB, 8, f. 65;

⁷³ "Adest prope diruta ecclesia sub invocatione s. Stephani cum conventu, quod fortasse fuissse dictam ecclesiam cum conventu fratrum Ordinis Minorum Conventualium S. Francisci". SB, 8, f.

⁷⁴ SB, 19. f. 185r-186r. Vjerojatno je tada prenesena i oltarna pala sv. Ivana u Skradin.

⁷⁵ SB, 17, f. 40r-v.

⁷⁶ SB, 2, f. 249; 4, f. 48r; 8, f. 66v.

⁷⁷ BAČIĆ, *Visovački franjevci*, 54; [SOLDO], *Franjevačka provincija*, 84.

⁷⁸ SB, 8, f. 65r. U opisu pohoda biskupa Ivaniševića uporabljena je riječ *mecet* (SB, 2, f. 262), što vjerojatno dolazi od riječi *mesdždid*, a to je prostorija za klanjanje, džamija bez minareta. U vizitaciji generalnoga vikara Mate Miočevića rabi se riječ *fanum* (SB, 8, 65r) koja odgovara nekršćanskom hramu.

⁷⁹ BAČIĆ, *Visovački franjevci*, 106.

mlinarima da mogu na Buku sagraditi malu kapelu kako bi mogli lakše blagdanima prisustvovati misi.⁸⁰ Iste godine dopuštenje da mogu sagraditi crkvu dobili su i katolici sela Kovačića kod Skradina, no tadašnji pravni status te crkvice nije poznat, a vjerojatno seljane nije ni zanimalo. Njima je bilo važno da imaju crkvicu, kao sveti prostor, uz koju su se mogli pokapati.⁸¹

Obostrane istovjetne želje župljana i svećenika ispunjavane su učinkovitom suradnjom što pokazuje natpis iz seoske crkve u Perušiću,⁸² doduše u zadarskoj nadbiskupiji, ali samo nekoliko kilometara daleko od spominjanih crkava u Ostrovici i Bribiru.

Klupe se rijetko spominju u crkvama (Stankovci, Podgrebača⁸³). Srebrno posuđe u njima je prava rijetkost. Tek je u rijetkim slučajevima kupa kaleža bila od srebra, dok je stalak redovito bio od mjedi, ili je čitavi kalež mjedeni, a kupa pozlačena, kao u Lišanima.⁸⁴ Rijetki su i srebrni križevi. U Krkoviću je takav bio mali oltarni križ (procesionalno raspelo je bilo mjedeno),⁸⁵ veliko srebrno raspelo bilo je u Grabovcima,⁸⁶ na području današnje župe Čista Velika, a u drugoj vizitaciji zabilježen je takav križ i u Vaćanima.⁸⁷ Srebrne posudice za sveto ulje zabilježene su samo u župi Lišane.

Župne su kuće bile slabo građene i siromašne. To pokazuje i činjenica što po selima jedva nalazimo starih župnih kuća. Tako se čini da je kuća u Vaćanima bila izrađena u suhozidu. Istina, župljani su obećavali izraditi kuću sa žbukom,⁸⁸ ali kako ni sami nisu imali bolje kuće od župne, to se otezalo sve dok kuća nije postala opasna po život. Ni zamolba biskupa Trevizana upućena šibenskom knezu

⁸⁰ SB, 13, f. 301-302.

⁸¹ SB, 13, f. 304r.

⁸² Natpis je uklesan na liburnskom cipusu od kojega su ostala prva dva retka: IPAPIRIO / C(ivis) R(omanus). Potom je umjesto starijega natpisa ispisan novi: F(rater) P(ater) PHILIPPVS PIGL / ICC DE MICIEVCI / PAROCHVS E[clesiae] S(ancte) M / ARIE PERUSICI ET FRANCISCV / S PVALOVICH / PROCURATOR DICT / E E[clesiae] HOC OPVS E[gregie] EG / ERUNT 1741. [Brat Otac Filip Piljić iz Miljevac, župnik crkve S. Marije u Perušiću i Franjo Pu(h)alović crkovinar spomenute crkve, ovo djelo izvrsno učiniše 1741.] Iz natpisa je očito da su na njemu radila dvojica: sastavljač natpisa, zacijelo Piljić, i klesar, možda prokurator Pu(h)alović. Klesar je pogrešno otčitao predložak pa je upisao: *Piglicc* umjesto *Piglich*, *Micievci* umjesto *Miglevci*, a u zadnjoj skraćennici *E(clesiae)* nedostaje mu srednji potez na slovu E. Što se tiče naziva *Perusici* (umjesto *Perusich*) možda se radi o latinskoj konstrukciji ablativa mjesta koji se u drugoj deklinaciji izjednačio s genitivom (ablativus loci), a nije isključeno da se u XVIII. st. mjesto, prema nekadašnjem prezimenu, nazivalo i u množini.

⁸³ SB, 4, f. 19v.

⁸⁴ SB, 4, f. 31r.

⁸⁵ SB, 4, f. rv.

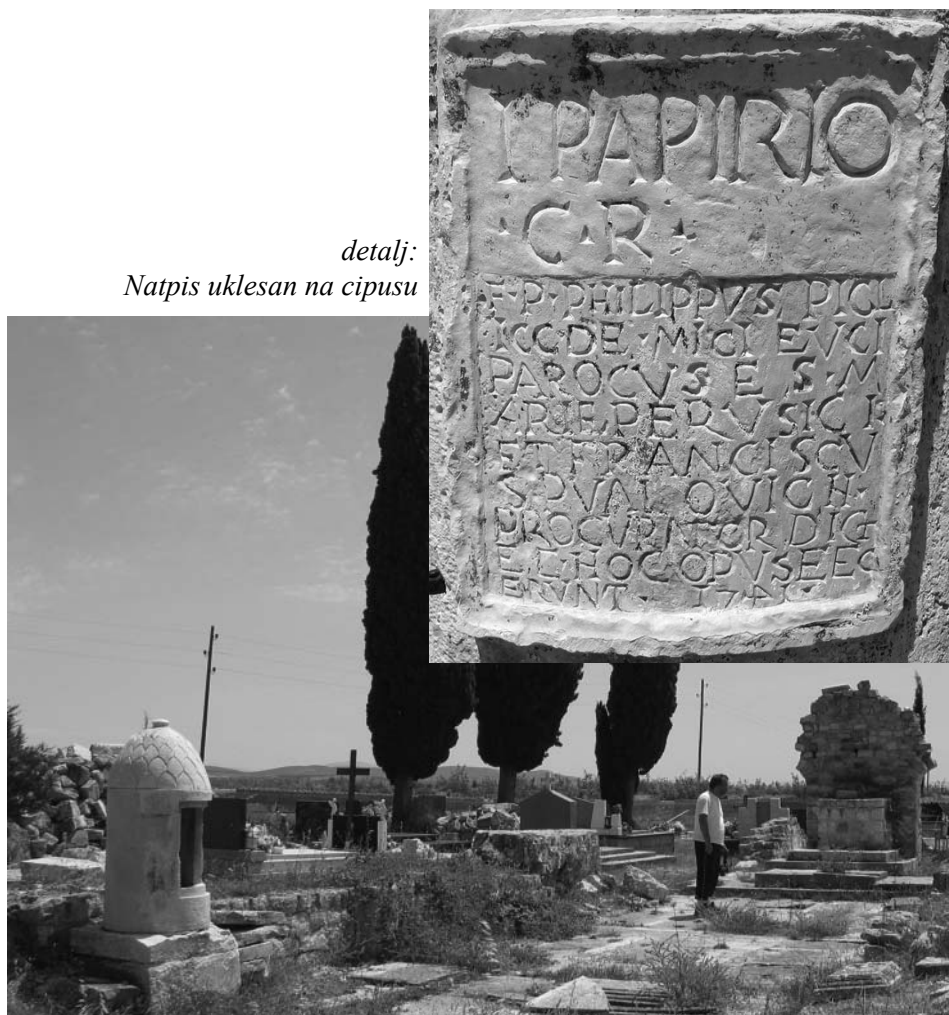
⁸⁶ SB, 4, f. 14v.

⁸⁷ SB, 4, f. 128.

⁸⁸ SB, 44, f. 53r-v.

i kapetanu Karlu Konstantinu Queriniju da opomene vaćanske seljake nije puno pomogla,⁸⁹ pa je biskup dopustio župniku Vaćana, fra Ivanu Miloševiću, da zbog “životne opasnosti” može posluživati župu iz samostana.⁹⁰ Puno bolja nije bila ni župna kuća u Banjevcima, na kojoj je krov bio potpuno trošan i predstavljao je opasnost za stanovanje,⁹¹ a slično je ruševna bila i kuća u Stankovcima.⁹²

*detalj:
Natpis uklesan na cipusu*

Sl. 2 Perušić: razrušena crkva (u ratu 1991.-1995.) s krsnim zdencem - cipusom

⁸⁹ SB, 48, 2r-v

⁹⁰ SB, 48, 18r-v.

⁹¹ SB, 44. Pismo predano biskupu u Skradinu 25. V. 1796.

⁹² SB, 48, f. 159r-160r.

Trag prošlosti pamćenja i kulture

Od onoga što se kroz stoljeća u poriječju Krke gradilo i razgrađivalo, ostao je samo dio spomenika, pod zemljom ili iznad zemlje, korišten ponekad kao građa za novije građevine, a ponekad ljubomorno čuvan u pohranama kao rizničko blago. Općenito se može reći kako je građevinska djelatnost na području skradinske biskupije kroz osamnaesto stoljeće bila skromna, kao što su bile skromne i gospodarske mogućnosti gradnje. Izuzetak čini skradinska stolnica, o kojoj se brinula država, koja je bila čvršće građena i dolično opskrbljena. No, ni ona ne odskaka mnogo od crkava u većim mjestima ili na otocima. A za uređenje je trebalo puno molbi, strpljivosti i čekanja.

Crkve po selima građene ili popravljane na trošak vjernika, koji su i sami bili siromašni; bile su skromno građene i zbog toga su neprestano trebale popravke. Narudžbe umjetnina za takve crkve nisu se mogle ni očekivati. Ukoliko umjetnine postoje, one su često prenešene iz nekih drugih crkva u kojima više nisu služile za bogoslužje.

Biskupi, župnici i napose vjernici svojim su odricanjem prinosili obol toj skromnoj građevinskoj i kulturnoj djelatnosti. Bili su čuvari i održavatelji koji su te skromne spomenike sačuvali budućim naraštajima kao svjedočanstvo vjere i održivosti u teškim i u radosnim životnim trenucima. Zbog toga su danas ti spomenici, onima koji u njima otkrivaju tragove prošlosti, nešto više od same njihove umjetničke vrijednosti. Dio su pamćenja i kulture nacionalnoga bića.

Uporabljena vrela i literatura

Neobjavljena vrela

- Archivio Segreto Vaticano, Relationes visitationum ad limina, Scardonensis (ASV, Scard.).
- Archivio di Stato di Venezia, Proveditori sopra monasteri.
- Arhiv Šibenske biskupije, Skradinska biskupija (SB).

Objavljena vrela

- *Statut grada Skradina = Statuta civitatis Scardonae* (uvodnu studiju napisao, Statut s latinskoga preveo i za tisak priredio A. Birin), Skradin, 2002.
- FARLATI, D., *Illyricum sacrum*, IV, Venetiis, 1769.
- *Hierarchia catholica medii et recentioris aevi*, III (ed. C. EUBEL-G).

- GULIK) Monasterii 1923; IV (ed. P. GAUCHAT), Patavii 1935; V-VI (ed. R. RITZLER - P. P. SEFRIN), Patavii 1952.-1958.
- *Schedario Garampi* (za tisak priredila J. NERALIĆ, *Priručnik za istraživanje hrvatske povijesi u Tajnom vatikanskom arhivu od ranog srednjeg vijeka do sredine XVIII. stoljeća*, I-II), Zagreb 2000.

Literatura:

1. BABIĆ, I., *Skradin i njegovo područje u prošlosti*, Skradin, 1986.
2. BAČIĆ, S., *Visovački franjevci u Skradinskoj biskupiji, pastoralno djelovanje franjevaca od dolaska Osmanlija (1522.) do danas*, Split, 1991.
3. ČVRLJAK, K., „Skradin i Krka u putopisnim meditacijama Lavallée - Cassasa 1782“, *Gordogan* (Zagreb), 14 (1993.), br. 37-38; str. 134-145.
4. ČVRLJAK, K., *Znameniti putnici u Skradinu i na Krki : povijest Skradina i Krke kroz opažanja i opise znamenitih posjetitelja*, Skradin-Zagreb, 1995.
5. G. PRAGA, „Resistenze europee all'imperialismo turco nei secoli XV e XVI. La difesa di Scardona nel 1522“, *Archivio storico per la Dalmazia*, 8 (1933.) vol. XVI. p. 419-429.
6. JAČOV, M., *Venecija i Srbi u Dalmaciji u XVIII veku*, Beograd 1984.
7. JURIC, A., *Gradovi, utvrde i sakralni spomenici uz Krku i Čikolu*, Skradin, 2004.
8. PIPERATA, G., *La chiesa abaziale di Scardona il XXIV. maggio 1868*, Zara, 1868.
9. SCHMITTH, M., *Archiepiscopi strigonienses*, I. Tyrnaviae, 1758.
10. *Sedam stoljeća Šibenske biskupije. Zbornik radova sa znanstvenog skupa Šibenska biskupija od 1298.-1998.*, Šibenik 2001.
11. *Simpozij Rijeka Krka i Nacionalni park "Krka"* (ur. Drago Marguš), Šibenik, 2007.
12. [SOLDO, J. A.], *Franjevačka provincija Presvetoga Otkupitelja (Šematizam)*, Split 1979.
13. SOLDO, J. A., „Skradin pod Venecijom“, *Radovi Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Zadru*, 33 (1991.) 131-183.
14. S. ZLATOVIĆ, *Franovci države presvet. Otkupitelja i hrvatski puk u Dalmaciji*, Zagreb, 1888.

VICKO KAPITANOVIĆ

UDC: 262.12(497.5 Skradin)“17“

726.54(497.5 Skradin)“17“

Original scientific paper

**THE 18th CENTURY SKRADIN BISHOPS AND EDIFICES IN THE
KRKA RIVER BASIN ACCORDING TO ARCHIVE FILES**

Summary: *On the basis of archive files from the secret Vatican archives and the documents of the Skradin diocese fund stored in the Diocesan archive in Šibenik, the author tries to reveal to which extent the bishops of Skradin, as the Church leaders, contributed to the architecture and monument heritage in the 18th century. It is evident from the file analysis that the inhabitants often needed to fight for survival, therefore it is impossible to discuss any luxurious edifices in such circumstances. Nevertheless, Skradin, which grew into a city of about two hundred inhabitants precisely due to the diocesan centre, over a single century became almost five times as large owing to the development of trade and commerce. With the construction of a cathedral and a bell-tower, a well-rounded architectural and panoramic picture of the settlement was obtained. However, village churches were modest, but even so they may be set to represent a symbol of aspiration towards greater spiritual and material progress and the only important monuments of architectural expression. With their modest works of art they serve as a reminder and remembrance to those connected to them, because they reveal the traces of the previous generations' past.*

Key words: *the 18th century, the Krka River basin, secular edifices, monument heritage*

VICKO KAPITANOVIĆ

UDC: 262.12(497.5 Skradin)“17“

726.54(497.5 Skradin)“17“

Lavoro scientifico originale

**I VESCOVI DI SCARDONA E L'ATTIVITÀ EDILIZIA NEL BACINO
DELLA KRKA NEL SETTECENTO
SECONDO LE FONTI ARCHIVISTICHE**

Sommario: *Nel 1684, durante la guerra di Morea, la città di Scardona fu liberata dai Turchi e passò allo Stato Veneto che dal Sommo Pontefice ottenne il giuspatronato. Basandosi sulle ricerche archivistiche, l'autore ripercorre quanto i vescovi di Scardona contribuirono all'attività edilizia ed artistica della loro diocesi nel Settecento. Dalla sua analisi risulta che la popolazione dovette spesso lottare per la sopravvivenza e in tali condizioni certamente non poté contribuire molto alle costruzioni sontuose. Ciò nonostante, Scardona, con i suoi circa duecento abitanti, proprio perché residenza vescovile, divenuta città, si sviluppò e grazie all'attività commerciale, in un secolo, la sua popolazione quintuplicò. Con la costruzione della cattedrale e del campanile, del palazzo vescovile e quello comunale e del mercato si formò un insieme di edifici che diedero aspetto attuale alla città. Le chiese dei dintorni, modeste e spesso sprovviste del necessario, sono rimaste unici monumenti architettonici. Con le loro opere ed oggetti d'arte, sebbene non di grande valore, rimangono testimoni del passato.*

Parole chiavi: *Settecento, bacino della fiume Cherca, costruzioni sacrali, vescovi di Scardona, eredità grave*